

Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce¹

PETR HAMPL

Vladimír J. A. Novák (1919–1997) and history of one concept (1st part) The article presents a part of the history of the Czech biology after the WWII. It deals especially with life and work of Vladimír J. A. Novák addressing the topic of evolutionary biology, its personnel and partly also scientific basis.

Keywords: history of biology • Vladimír J. A. Novák • Czechoslovak Academy of Sciences • evolutionary biology

Československá biologie v době vlády komunistického režimu, ideově i institucionálně po vzoru vědy sovětské, byla po celou svou existenci pod větším či menším dohledem politických struktur. Některé disciplíny měly menší politický potenciál a mocenský vliv byl nad nimi uplatňován spíše personálně, to však nebyl případ evoluční biologie, která představovala pro komunistickou ideologii značný ideologický „kapitál“. Ať už kvůli otázce dědičnosti umožňující zrychlit správnou převýchovou zdokonalení obyvatelstva nebo obecnou otázkou evoluce živého, směru a mechanismů jeho vývoje, dotýkající se základních myšlenek Engelsovy dialektiky. Proto vědecký vývoj tohoto oboru závisel na vývoji politicko-ideologickém. To však některým odborníkům nebránilo v samostatné vědecké práci, ba naopak pro některé byla tato situace přímo žádanou výzvou. Položení politické doktríny na vědecký základ představovalo svatý grál jejich odborného i osobního snažení. A ač výsledkem nebylo dílo s valným vědeckým či politickým ohlasem, stále jsou podobné myšlenky cenné s ohledem jak na ideologický vývoj vědy u nás, tak na vývoj evoluční biologie jako samostatného oboru. Následující práce si proto ve svých třech částech klade za cíl představit jeden takový případ, a to na životě a díle českého biologa Vladimíra Jana Ámose Nováka, přičemž první část je věnována životním příběhům samotného Nováka, další pak jeho vědeckému dílu.

V. J. A. Novák

Vladimír Jan Ámos Novák se narodil 22. 4. 1919 v Praze do rodiny vysokoškolského profesora geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. V letech

¹ Práce vznikla za podpory Grantové agentury Univerzity Karlovy (GA UK č. 283111/2011).

1926–1931 studoval základní školu na Praze 2 a posléze nastoupil na osmileté gymnázium v Praze-Vršovicích, kde začal postupně projevovat zájem o přírodní vědy, především o zoologii. Již na střední škole provedl své první výzkumy týkající se ekologie a systematiky mravenců. V roce 1938 mu vyšla první práce *Príspevek k poznání myrmekofauny středního Povltaví* v časopise Národního muzea² a posléze též *Príspevek k poznání mravenců severních Čech*.³ Po přijetí na Karlovu univerzitu ke studiu biologie a geografie začal Novák pracovat pod vedením významného českého entomologa J. Sadila a do válečného uzavření univerzity publikoval ještě několik prací z oboru myrmekologie.⁴ Ani válečná doba ho však neodradila od jeho přírodovědného zájmu a ve svém volném čase se věnoval studiu mravenců s výsledky, které publikoval. Po uzavření vysokých škol se Novák živil manuální prací jako lesní dělník, asistent v laboratoři firmy *Hellada* na výrobu mýdla či jako laborant v *Reichsamte für Reichaufbau*.⁵ Ke konci války v květnu 1945 pomáhal při stavbě barikád a po skončení války pokračoval ve studiu na Univerzitě Karlově, kde se v roce 1946 stal doktorem přírodních věd prací *K taxonomii mravenců rodu Bothriomyrmex a Leptothorax*. Následně byl na fakultě zaměstnán jako asistent a vědecký pracovník a podílel se například na výzkumu malárie na jižním Slovensku.⁶ V roce 1946 vstoupil do KSČ a začal se angažovat ve fakultní organizaci.⁷ Rok po únorovém převratu se mu podařilo získat stipendium v délce deseti měsíců u Prof. Wiggelsworthe v Cambridge, kde se začal více než systematické věnovat studiu hormonů a morfogenezi hmyzu – oblasti, v níž se posléze i díky této zkušenosti stal vynikajícím odborníkem.

Po návratu z Anglie Novák jako stálý zaměstnanec univerzity v únoru roku 1951 odešel zcela nečekaně do Sovětského svazu.⁸ Ještě před svým odchodem

² Vladimír J. A. NOVÁK: Příspěvek k poznání mravenců středního Povltaví. *Časopis Národního muzea*, 112, 1938, s. 115–121.

³ Vladimír J. A. NOVÁK: Příspěvek k poznání mravenců severních Čech. *Časopis Československé entomologické společnosti*, 36, 1939, s. 38–39.

⁴ Především se jednalo o taxonomické a ekologické studie.

⁵ Archiv Akademie věd ČR (dále AAV), sbírka Osobních spisů členů ČSAV, osobní spis V. J. A. Novák.

⁶ Vladimír LANDA: In Memoriam of Vladimír Jan Amos Novák. *Acta Societas Zoologicae Bohemicae*, 63, 1999, s. 393–394.

⁷ AAV, sbírka Osobních spisů členů ČSAV, osobní spis V. J. A. Novák.

⁸ Názory na motivy tohoto počínu se různí – od idealistického přesvědčení o sovětské vědě až po neshody s domácími kolegy. Stejně tak se různí vzpomínky na to, jak se Novák do Sovětského svazu dostal – Zdeněk Veselovský hovořil o bicyklu, Karel Sláma o nákladním vlaku. Tak jako tak Sláma ale upozorňuje, že Novákův odchod

podal žádost k povolení studia v SSSR, ta však byla zamítnuta a Novák se do SSSR vydal na vlastní pěst. Konkrétní náležitosti Novákova útěku či odchodu se již asi nedozvíme, kusé informace se však zachovaly v Archivu bezpečnostních složek Ministerstva vnitra ČR. Zde se nachází několik zpráv, podávajících výklad Novákova pobytu v SSSR, a rovněž svědectví a prosebné dopisy jeho manželky přimlouvající se u bezpečnostních složek za brzký návrat.⁹ Novák byl po odchodu objeven policejními složkami až na území SSSR a zajat. Jeho osud byl na celý další rok zcela neznámý – alespoň pro československou stranu – a zprávu o Novákovi dostala ČSR až v lednu roku 1952, kdy zároveň Státní bezpečnost odvolala po Novákovi pátrání. Ze zpráv, které československá strana obdržela, vyplývá, že Novák ihned po zajetí zahájil hladovku a byl živen násilně. Po předání do vlasti v červnu 1952 byl Novák umístěn do vězeňské nemocnice v Ruzyni za nedovolené překročení státní hranice. Tady ho lékaři označili za neschopného vyšetřování a doporučili k doléčení. Vyšetřování věci nijak nepokračovalo, protože Novák stále držel hladovku a odmítal s kýmkoliv mluvit. Manželka Miloslava se po celou dobu od odchodu snažila zjistit manželův osud a psala na odpovědná místa dopisy, v nichž upozorňovala na psychickou poruchu z přepracovanosti a deprese, ze kterých se měl Novák léčit u Prof. Janoty v nemocnici na Bulovce.¹⁰ Muž prý neustále mluvil o studiu v Sovětském svazu s přáním zabývat se metodami chovu bource dubového.¹¹ Rodina Nováka neviděla až do předání do domácího léčení v druhé půlce roku 1952. Archivy o Novákově životě po předání do domácího léčení již mlčí, ale je pravděpodobné, že tato aféra mohla mít pro Nováka ještě bezprostřední dohru,

byl vodou na mlýn všemožným jeho odpůrcům a častým terčem vtipů, které Novák nelibě nesl. Postupem času z této historie vznikaly všemožné legendy a anekdoty (osobní komunikace Karel Sláma 27. 2. 2009).

⁹ Archiv bezpečnostních složek, i. č. 302-206-15

¹⁰ Jedním z důvodů Novákova podivného chování může být rovněž smrt jeho otce v lednu 1951.

¹¹ Zřejmě se jednalo o jarovizaci larev bource, o které se Novák zmiňuje ve své populárně naučné práci *Neznámý svět hmyzu* (1958). Zde chválí sovětské výsledky v této oblasti a lze se domnívat, že se chtěl se svými morfogenetickými a endokrinologickými znalostmi přidat ke studiu v SSSR a posléze tyto metody aplikovat i u nás. Této domněnce rovněž odpovídá seznam věcí, které si Novák do SSSR přivezl – kromě rusko-českého slovníku, učebnice ruštiny či básnické sbírky Marie Pujmanové *Milióny holubiček* (1950) také Studického *Mičurinovo učení o vývoji organismů* (1950), Sborník *Proti reakčnímu mendelismu a morganismu* (1951), Stoletovy *Základy mičurinské biologie* (1950) nebo *Jak člověk přetváří vlastnosti zvířat* (1950).

jak lze vidět na čtyřletém přerušení členství v KSC, které mu bylo obnoveno až v roce 1957.¹²

Po sovětské anabázi Novák odešel z univerzity a nastoupil do nově založeného Biologického ústavu ČSAV, kde pokračoval v práci na endokrinologii a fyziologii hmyzu. Zde vypracoval svou teorii „gradientního faktoru“ (*gradient-factor theory*), jež se zabývá příčinami morfologických změn v ontogenezi hmyzu a definuje jako hlavní příčinu všech změn inaktivaci růstových faktorů, a to především juvenilního hormonu, se kterým Novák pracoval nejvíce. Postupné (in)aktivování má za následek postupné objevování gradientů růstu.¹³ Novák se také zabýval výzkumy v morfogenezi hmyzu spočívajícími v objevu různé hormonální koncentrace v tkáních hmyzu, čímž měl přispět k odhalení funkce účinku hormonů, a tudíž v důsledku i morfogenetických změn u hmyzu.¹⁴ V této době byl Novák velmi vědecky plodný, kromě mnoha odborných článků vyšla i jeho populárně naučná práce *Neznámý svět hmyzu*¹⁵ a rovněž monumentální dílo *Insektenhormone*, které je doposud jedním z fundamentálních děl v endokrinologii hmyzu.¹⁶ Tato publikace v posledním vydání o šesti stech stranách vyšla dvakrát v němčině¹⁷ a dvakrát v angličtině.¹⁸ Do této doby též spadají první formulace jeho myšlenky sociogeneze, pro něj zcela stěžejního konceptu. V roce 1956 získal na Biologickém ústavu titul kandidáta věd v oboru biologie a fyziologie a o šest let později nastoupil do nově vzniklého Entomologického ústavu ČSAV, kde se postupně vypracoval až k založení vlastního oddělení fyziologie hmyzu.¹⁹ Jeho články

¹² AAV, sbírka Osobních spisů členů ČSAV, osobní spis V. J. A. Novák.

¹³ Blíže viz např. Vladimír J. A. NOVÁK: The gradient-factor theory, a general conception of the metamorphosis in insects. *Annales des Sciences Naturelles-zoologie et Biologie Animale*, 11, 1956, s. 355-357

¹⁴ Podle Karla Slámy tato teorie nezískala příliš velký ohlas a dokonce měl být Novák kvůli ní vysmíván, ale později se ukázalo, že je velmi vhodná a Novákovi výsledky se potvrdily (osobní komunikace Karel Sláma 27. 2. 2009).

¹⁵ Vladimír J. A. NOVÁK: *Neznámý svět hmyzu*. Praha, Orbis 1958, 222 s.

¹⁶ Vladimír LANDA: In Memoriam of Vladimír Jan Amos Novák. *Acta Societas Zoologicae Bohemicae*, 63, 1999, s. 393; osobní komunikace Karel Sláma 27. 2. 2009.

¹⁷ Vladimír J. A. NOVÁK: *Insektenhormone*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1959, 283 s.

¹⁸ Vladimír J. A. NOVÁK: *Insect Hormones*. London, Methuen 1966, 478 s.; Vladimír J. A. NOVÁK: *Insect Hormones*. London, Chapman and Hall 1975, 600 s., ISBN 0412116308.

¹⁹ V roce 1959 Novák také nastoupil k večernímu studiu tříleté politické školy při MV KSC, kterou v roce 1962 dokončil s vynikajícím prospěchem – viz AAV, sbírka Osobních spisů členů ČSAV, osobní spis V. J. A. Novák.

vycházely ve velmi prestižních periodikách a navštívil mnohé konference, z toho i některé velmi důležité pořádal,²⁰ na jaře 1968 získal titul doktora věd a v květnu téhož roku Státní cenu Klementa Gottwalda. Srpen 1968 trávil na konferenci v Sovětském svazu a po návratu obhajoval vpád vojsk Varšavské smlouvy. To mu dle jeho slov přitížilo mezi některými kolegy, a proto měl být v říjnu zbaven funkce předsednictví stranické organizace v ústavu z důvodu „prosovětských stanovisek a rozdílných názorů s ostatními“. Do funkce byl zpět dosazen v roce 1970.²¹

V šedesátých letech se u Nováka začaly postupně čím dál tím více projevat i jiné než čistě entomologické zájmy; věnoval se kromě své obligátní činnosti i filosofickým úvahám soustředujícím se především na marxistickou filosofii ve vztahu k biologii. Dále rozpracovával své evolučně teoretické myšlenky z konce 50. let, zaměřené na společenský život organismů s odkazem zejména na ruskou školu, rovněž se začal spolu s J. Linhartem věnovat psychologii (marxisticky orientované na reflexní základy psychiky, teorii odrazu apod.). A v neposlední řadě se v této době intenzivně věnoval otázce původu života a vypracovával svou teorii koacervátu v koacervátu. Spolu s rozšiřujícím se odborným záberem však klesala Novákova výkonnost v jeho původním zaměření a publikace na téma endokrinologie pomalu ustupovaly do pozadí, nahrazeny nespočetnými publikacemi na různá obecně evoluční či filosofická témata.²² S tím také upadala Novákova nemalá citovanost, která dosáhla vrcholu právě v šedesátých a na počátku sedmdesátých let. Samozřejmě se citované práce vázaly výlučně k entomologickým tématům a objevovaly se i ve velmi prestižních periodikách. K jeho článkům či knihám na jiná témata příliš odkazů a citací neexistuje. Zmíněn je též v příspěvku Becky Sigmon, antropoložky navštěvující zdejší konference, a to jako rigidní, ale spravedlivý komunistický vedoucí Laboratoře, v níž se úsilí věnovalo problému evoluční antropologie.²³

²⁰ V roce 1966 Mezinárodní symposium *Insect endocrines* s návštěvou 120 zahraničních odborníků a o rok později IV. konference Evropských srovnávacích endokrinologů s účastí 300 zahraničních odborníků.

²¹ AAV, sbírka Osobních spisů členů ČSAV, osobní spis V. J. A. Novák.

²² Např. Vladimír J. A. NOVÁK: K otázce kauzality z hlediska dialektického materialismu. *Filosofický časopis*, 8, 1961, s. 440–445; Vladimír J. A. NOVÁK: Natural systems of biological sciences and the objects and aims of evolutionary biology. *Filosofický časopis*, 19, 1972; Vladimír J. A. NOVÁK: Zákon negace negace a jeho uplatnění v biologii. *Československá fyziologie*, 23, 1974, s. 97–108; Vladimír J. A. NOVÁK – Josef LINHART: Engelsův zákon všeobecného pokroku – základní formy pohybu hmoty. *Skripta k dvousemestrálnímu kurzu Biologické vědy a světový názor*. [Praha, UK], 1976

²³ Becky A. SIGMON: Physical Anthropology in Socialist Europe. *American Scientist*, 81, 1993, č. 2, s. 130–139. Becky Sigmon též publikovala sborník Becky A. Sigmon (ed.):

Prostor pro své filosofické a evoluční úvahy Novák usiloval naplnit v šedesátých letech založením samostatného pracoviště darwinismu po vzoru ruských kateder a spolupředáním (s Ivanem Málkem) filosofických seminářů na Mikrobiologickém ústavu ČSAV.²⁴ Touha po vlastním oddělení zabývajícím se obecnými otázkami evoluce se Novákovi naplnila v roce 1975, kdy byl již zaměstnán v Mikrobiologickém ústavu a dostal na starosti vlastní Oddělení evoluční biologie,²⁵ které mělo vzniknout na popud samotného A. I. Oparina, jenž si přál, aby u nás vznikla odborná sekce zabývající se evoluční biologií.²⁶ Zde se Novák naplno věnoval svým zájmům a o endokrinologii hmyzu již téměř nepublikoval. O deset let později, v roce 1985, se mu podařilo vynutit si na ČSAV vznik samostatného ústavu, Laboratoře evoluční biologie, kde pokračoval v načaté práci až do převratu v roce 1989 a do jejího následujícího rozpuštění.

V novém režimu Novák odešel definitivně do důchodu, a ač dostal nabídku od Karla Slámy k práci v Entomologickém ústavu v Českých Budějovicích, nikterak se už aktivně vědecky neangažoval. Nestal se však zcela pasivním, stále věřil ve své dílo a neostýchal se ho i přes změněnou společenskou situaci nadále propagovat. Tak například 10. března 1994 měl přednášku o principu sociogeneze na známých seminářích *Biologické čtvrtky*, další na setkání Evropského kulturního klubu a Rady vědeckých společností 10. října 1996. Nepřestal ani publikovat: poslední Novákova publikace se věnuje sociogenezi a jejímu mírovému významu – v kolektivní publikaci *Věda proti válkám*,²⁷ na které se kromě Nováka podíleli autoři z občanského sdružení *Vojáci proti válce*, měl Novák příspěvek o vědeckém základu mírového společenského uspořádání. Prezentoval zde nijak nepozměněný princip sociogeneze a v jeho závěrech se do značné míry odráží jeho smýšlení v posledních letech života, které podle všeho bylo naplněno určitým

Before the Wall Fell: The Science of Man in Socialist Europe. Toronto, Canadian Scholars Press, 1998, 204 s., ISBN 1551300109, kde je o Novákovi též zmínka a příspěvek tam má i V. Leonovičová.

²⁴ AAV, fond Ivan Málek, kart. 167, i. č. 3442.

²⁵ V té době již ne pod vedením Ivana Mála, který pro své politické názory z ústavu musel odejít, nýbrž pod vedením komunisty Zalabáka, jenž proti Novákovi zřejmě neměl větší námítky.

²⁶ Mikrobiologický ústav – kolektiv autorů: *Pět let práce oddělení evoluční biologie 1975–1980.* Praha, MBÚ ČSAV 1980; AAV, fond Ivan Málek, karton 27, inv. č. 441.

²⁷ Vladimír J. A. NOVÁK a kol.: *Věda proti válkám.* Říčany u Prahy, Orego 2000, 219 s., ISBN 80-86117-06-5. Publikace rétorikou i argumenty velmi silně připomínající předlistopadovou dobu, svalující vinu za druhou světovou válku i za studenou válku na západní mocnosti narušující mírové snahy na východě, oslavující příspěvky Engelse do oblasti vojenství atd.

zklamání. Ukazoval, že mírové snahy – přirozeně vlastní člověku – jsou narušovány „nepřirozenými“ agresory především ze Západu²⁸ Sovětský svaz chtěl pouze budovat mír a touha USA po zbrojení roznítla spirálu agrese, proto v SSSR opozdilo budování socialismu, proto ztratil důvěru a nakonec se zhroutil, čímž se *de facto* zbrzdila i sociogenetická evoluce směřující k vyšším formám sdružování. Západ tak má na svědomí až biologický hřích, a proto budou i nadále existovat války, jelikož lidé se nechávají zlákat agresory a kapitalismem. Je otázkou, kdy a zda vůbec dojde k vytouženému mírovému soužití všech národů tak, jak určuje naše evoluce. Na konci života proto vyvstává Novákovi palčivá otázka, zda vůbec bude někdy naplněna lidská podstata a směr celého světového vývoje.

Vladimír Jan Ámos Novák umírá 29. září 1997.

Laboratoř evoluční biologie

Jak již bylo řečeno, Novákův odborný zájem se průběhem 60. let zcela proměňoval a nakonec zakotvil u obecných otázek evoluce a filosofických souvislostí biologie. Entomologie jako taková jej zdá se již intelektuálně nenaplňovala, a proto Novák ještě jako zaměstnanec Biologického ústavu ČSAV promýšlel zbudování nového pracoviště, které by se zabývalo čistě jen otázkami evoluční biologie. Představa tohoto ústavu nesla pracovní název Pracoviště darwinismu; měl pod jednou střechou sdružit odborníky z vícero oblastí a rozvíjet evoluční teorii. Nápad se v Novákově hlavě zrodil pravděpodobně díky filosofickým seminářům, tehdy v Biologickém ústavu pořádaným. Semináře, které organizoval Novák spolu s Ivanem Málkem, se zabývaly jak obecnými filosofickými otázkami, tak také konkrétními filosofickými souvislostmi biologie. Na programu byly přednášky a diskuse na různá témata, Novák například pronesl přednášku o pojetí kauzality v marxistické filosofii. Cílem seminářů rovněž bylo zvýšit úroveň filosofického myšlení nejen pracovníků v přírodních vědách.²⁹

O novém pracovišti se Novák zmiňuje Málkovi v jednom z dopisů, kde se pokouší představit jeho rozpracovanou koncepci.³⁰ Pracoviště bylo strukturováno přesně dle Novákových tehdejších zájmů v biologii, tj. mělo se zabývat teoretickými otázkami biologie (systémová teorie, evoluční a vývojová biologie, srovnávací anatomie), ale také byla plánována experimentální sekce především ve fylogenetice a v nauce o dědičnosti. Takto si představoval, že by se v Čechách

²⁸ Tamtéž, s. 15.

²⁹ AAV, fond Ivan Málek, kart. 167, i. č. 3442.

³⁰ Tamtéž, dopis z 2. března 1961.

mohl darwinismus vyvinout v něco „kvalitativně vyššího“, jako se to stalo například s ekonomikou u Marxe a Lenina.³¹

V tomtéž dopise se Novák zmiňuje i o svém nápadu napsat velkou publikaci, na které by se měli účastnit největší odborníci ze socialistických zemí a která by „zahýbala světem“. Měla by totiž představit objevy socialistické vědy, její metody a poznatky, protože v západních zemích mají o sovětské vědě z různých propagand zkrácené informace. Také by taková kvalitní publikace umlčela všechny odpůrce a pomlouvače „mičurinské, sovětské a socialistické biologie“ a mohla by ideologicky podchytit mladé biology. K napsání takovéto publikace ani k založení Pracoviště darwinismu však již nedošlo. Jisté naplnění přání „Pracoviště darwinismu“ našel Novák později v Mikrobiologickém ústavu v roce 1975, kdy tam vzniklo oddělení evoluční biologie. Co do rozsahu otázek, počtu pracovníků i nezávislosti na jiných institucích však bylo toto pracoviště pouze slabým odleskem původního plánu.

Oddělení evoluční biologie MBÚ ČSAV vzniklo rozhodnutím prezidia ČSAV k 1. červenci 1975 a do v čele stál již od počátku Novák.³² Z cílů oddělení vyplývá, že jeho činnost bezprostředně navazovala na Novákovy předchozí práce a lze tak toto oddělení chápat jako Novákovu osobní instituci, v níž získal prostor pro rozvíjení svých myšlenek. Důvodem k vybudování měla být vzrůstající důležitost evoluční biologie jako syntetické vědy spojující mnoho poznatků s velkým dosahem. Evoluční biologie měla totiž být nejdůležitějším oborem biologie a také měla mít přesahy mimo biologii, proto si zasloužila vlastní pracoviště. Jako důvod jsou označeny i ideologické konotace tohoto oboru, které zde vzhledem k Novákově přesvědčení nelze chápat jako pouhou úlitbu politickým autoritám. Založení oddělení bylo chápáno jako vyvrcholení delší tradice vývojové biologie na našem území – reprezentované osobnostmi jako L. Čelakovský, A. Frič, F. Vejdovský.³³ Hlavní pozornost byla již od počátku věnována „obecným otázkám evoluce“ a výzkumné plány v oddělení byly vždy vztaženy k tomuto jednotícímu bodu. Pracovníci oddělení byli rozčleněni do čtyř spolupracujících skupin. První a zároveň jednotící skupina se věnovala právě obecným otázkám evoluce,

³¹ Proto také název Pracoviště darwinismu a ne evoluční biologie. Označení darwinismus nejen pro vědecký obor lze zde chápat jako analogii k disciplíně marxismu-leninismu.

³² Kolektiv autorů. *Pět let práce oddělení evoluční biologie*. Praha, Mikrobiologický ústav ČSAV 1975–1980. Nedatovaná zpráva uložena v AAV, fond Ivan Málek, kart. 27, i. č. 441.

³³ Kolektiv autorů. *Oddělení evoluční biologie. Zaměření, cíle a dosavadní výsledky*. Praha, MBÚ ČSAV. Nedatovaná zpráva uložena v AAV, sbírka Osobních spisů členů ČSAV, osobní spis V. J. A. Novák.

tj. kromě samotné sociogeneze i Novákově oblíbené teorii systémů, kybernetice a samotné marxistické filosofii. Další skupiny si rozdělily evoluci živého na protobiologickou, paleobiologickou a antropologickou problematiku, přičemž měly uplatňovat myšlenky první pracovní skupiny. V praxi se však většina badatelů zabývala svými vlastními tématy a Novákovo uvažování do svých prací nezahrnovala.³⁴

Významnou činností Oddělení evoluční biologie bylo pořádání konferencí. Novák měl s organizací mezinárodních setkání dobré zkušenosti již ze svého předešlého působení v Akademii, kdy pořádal či se podílel na několika konferencích věnovaných endokrinologii. Dokázal si – i díky svému pobytu v Anglii – vytvořit celou řadu důležitých kontaktů, a byl proto schopen získat pro své konference i významné osobnosti tehdejší vědy. Oddělení uspořádalo za dobu své existence celkem šest mezinárodních setkání, čtyři symposia a dva workshopy. Na symposiích se scházely velké počty účastníků nikdy neklesající pod sto členů, na workshopech se účastnilo odhadem třicet až čtyřicet účastníků taktéž nejen z Československa. Na konference se sjížděly významné osobnosti tehdejší vědy jak z východu, tak ze západu a představovaly na danou dobu a místo poměrně nezvyklá setkání.³⁵ Před založením oddělení Novák ještě pořádal entomologické konference s bohatou mezinárodní účastí.³⁶ Po založení oddělení se témata mezinárodních setkání točila pouze kolem evolučních otázek a jejich filosofických či obecně vědních souvislostí. Novák vždy držel úvodní slovo, případně celou úvodní přednášku, ve které dal podobu celému setkání a vždy mluvil o filosofickém či přímo společenském významu evoluční biologie, o nutnosti nového přístupu a syntéze poznatků a často se i zmiňoval přímo o sociogenezi.

³⁴ Kolektiv autorů. *Oddělení evoluční biologie. Zaměření, cíle a dosavadní výsledky*. Praha, MBÚ ČSAV, s. 5 a dále. Nedatovaná zpráva uložená v AAV, sbírka Osobních spisů členů ČSAV, osobní spis V. J. A. Novák.

³⁵ Potkávaly se tak špičky svých oborů z opačných ideových táborů. Z významných osobností lze jmenovat např. Francisca J. Ayalu, Sidney W. Foxe, Susumu Ohno, Alexandra I. Oparina, Dmitri Belyaeva a další.

³⁶ Velká konference, na kterou přijely špičky oboru, se konala v roce 1966 a při organizaci Novákovi pomáhal K. Sláma. Vladimír J. A. NOVÁK – Karel SLÁMA (eds.): *Insect Endocrines. Proceedings of the International Symposium, Brno 1966*. Praha, Academia 1972, 153 s.

Přehled konferencí:

*General Problems of Evolutionary Biology – Liblice 1975.*³⁷ Tato konference byla velmi ideologicky zaměřena i přesto, že hostila zahraniční hosty. Novák zde předložil své obligátní názory, v poměrně nevybíravé formě, další konference byly již daleko umírněnější. Obecnými otázkami evoluční biologie je zde samozřejmě myšlen důsledek evoluční teorie pro otázky ne již biologické a nikoliv obecné otázky evoluční teorie jako takové.

*Natural Selection – Liblice 1978.*³⁸ O několik let později byla uspořádána druhá konference, zabývající se výlučně otázkou přírodního výběru a jeho významu – opět nejen pro biologii. Novák zde měl rozsáhlý příspěvek na téma historického vzniku tohoto pojmu a jeho pravého vědeckého významu. To v Novákově pojetí znamená odhalení politického základu evoluční teorie ve společenské a ekonomické situaci tehdejší Anglie. Na tomto základě následně Novák uvažoval o přírodním výběru jako o politické kategorii, kterou je třeba zbavit nevědeckého nánosu a založit vědecky. Proto odmítl chápat výběr jako vnitrodruhový boj a soutěž o omezené zdroje – zcela v intencích ruské percepce darwinismu – a navrhl vlastní přepracování koncepce přírodního výběru podle K. F. Kesslera a P. A. Kropotkina. Ostatní účastníci se zabývali především otázkou historického vzniku a filosofickými aspekty principu selekce, umělé selekce či vzniku života.

*Evolution and Environment – Brno 1981.*³⁹ Tato konference obsahovala příspěvky asi od 150 autorů s jednotícím rámcem vztahu prostředí a evoluce. Většina přednášejících pocházela z Československa, Sovětského svazu, dále Spojených států, NDR, Velké Británie a dalších zemí. Většinou se jednalo o příspěvky k problematice epigenetiky, indukovaných i náhodných mutací, řízené evoluce a obecně k vlivu prostředí na organismus a jeho evoluci. Setkání se neslo v duchu kritiky genocentrického modelu evoluce převážně ve shodě s Novákovými slovy v úvodu konference, ve kterých se zamýšlel nad možnostmi produkování adaptací přímým vlivem prostředí a zároveň kritizoval neopodstatněné závěry tzv. neodarwinismu. Byla zde také jeho spolupracovníky opět představena jeho nová teorie dědičnosti opírající se

³⁷ Vladimír J. A. NOVÁK – Blanka PACLTOVÁ (eds.): *Evolutionary Biology: Proceedings of the international conference. Liblice, June 2–6, 1975*. Praha, ČSAV 1976, 402 s.

³⁸ Vladimír, J. A. NOVÁK – Valentína LEONOVICHOVÁ – Blanka PACLTOVÁ (eds.): *Natural Selection: Proceedings of the international symposium. Liblice, June 5–9, 1978*. Praha, ČSAV 1978, 785 s.

³⁹ Vladimír J. A. NOVÁK – Jiří MLÍKOVSKÝ (eds.): *Evolution and Environment*. Praha, ČSAV 1981, 1049 s.

právě o epigenetiku a rehabilitaci J.-B. de Lamarcka, jež počítá s „nedědičným fylogenetickým vlivem“ jakožto hlavním faktorem vzniku adaptací. *Evolution and Morphogenesis – Plzeň 1984*.⁴⁰ Konference byla věnována převážně morfologii, ale zazněly na ní i příspěvky obecnější a poznamenané explicitněji Novákovým myšlením. Organizace se ostatně nesla v duchu Novákovy sociogeneze; jednotlivé sekce byly rozděleny podle Novákova výkladu úrovní evoluce – tj. na molekulární úroveň, buněčnou, organismální, behaviorální až na úroveň „kosmickou“ (s příspěvky o noosféře, kosmické morfogenezi apod.⁴¹). Jednotlivé příspěvky v sekcích se však k Novákovým názorům vázaly pouze minimálně či nepřímo, a to ještě od přednášejících pocházejících z Novákova oddělení. Též se zde objevila Novákem propagovaná teorie dědičnosti s názvem mnohoúrovňová teorie dědičnosti, kterou rovněž vehementně propagovali Mae Wan-Ho a Peter Saunders z Anglie.⁴²

Za dobu existence Oddělení evoluční biologie při MBÚ ČSAV Novák ještě zorganizoval tři menší workshopy:

Evolution of Man – Jáchymov 1980.⁴³ Setkání bylo věnováno užší problematice evoluční antropologie, s některými Novákovými přesahy do jiných oblastí.

General Questions of Evolution – Liblice 1982.⁴⁴ Toto menší setkání s účastníky především z Československa a Sovětského svazu se věnovalo spíše obecným a filosoficko-vědním otázkám evoluce a Novák zde měl několik svých klasických příspěvků k filosofickému významu evoluční teorie, k pokroku vývoje hmoty či neotennii. Z ostatních účastníků se většina věnovala teorii systémů a jejímu uplatnění v biologii, metodologii, dále evolučnímu

⁴⁰ Vladimír J. A. NOVÁK – Jiří NOVÁK (eds.): *Evolution and Morphogenesis*. Praha, ČSAV 1985, 394 s.

⁴¹ Autory těchto příspěvků byli výlučně návštěvníci ze socialistických zemí.

⁴² Biologové kritizující genocentrické teorie evoluce, v současnosti působící na anglické Open University, dohromady vedou společnost a vydávají časopis I-SIS (Institute of Science in Society). Ho vytrvala na těchto pozicích až do dnešních dob a publikuje články nijak se obsahem nelišící od jejích příspěvků na konferencích. Viz např. Mae-Wan HO: *Living with the Fluid Genome*. London, ISIS and TWN 2003, 206 s., ISBN 0954492307

⁴³ Vladimír J. A. NOVÁK – Václav VANČATA (eds.): *Evolution of Man. Theoretical and Methodological Questions*. Praha, ČSAV 1980.

⁴⁴ Vladimír J. A. NOVÁK – Karel ZEMEK (eds.): *General Questions of Evolution*. Praha, ČSAV 1983, 412 s.

přístupu v jiných vědních disciplínách (jako je psychologie či sociologie) a část sovětských přispěvatelů měla přednášku na téma úrovně hmoty po vzoru Engelsovy dialektiky. Toto tématické vymezení velmi věrně vystihuje Novákovo odborné zaměření po vzniku oddělení evoluční biologie až do jeho smrti.

*Adaptation, Behaviour and Evolution – Liblice 1983.*⁴⁵ Setkání bylo sice také menšího rozsahu, ale i přesto se sjely zajímavé osobnosti (např. ruský genetik Beljajev či syn slavného A. N. Studitského) a témata se pohybovala kolem otázek o chování v různých rámcích – např. dědičnost chování, nástrojové chování primátů, ontogeneze chování u subhumánních organismů či domestikace. Novák zde také zopakoval své námitky proti sociobiologii a především proti Dawkinsově pojetí altruismu, promluvil též o pokroku lidského chování v souvislosti s vývojem společnosti směrem k socialismu – na poměry jeho mezinárodních setkání poměrně značně politicky zpracované téma.

Po desetiletém působení Oddělení evoluční biologie Novák prosadil ve vedení ČSAV delimitaci celého pracoviště do samostatného ústavu. Nový ústav – Laboratoř evoluční biologie (LEB) – vznikl s účinností k 1. lednu 1985 a pokračoval v předchozí práci pouze s tím rozdílem, že dostal k dispozici nové prostory (především v Praze v ulici Na Folimance a rovněž U Apolináře) a získal zřejmě také více finančních prostředků, protože došlo k rozšíření výzkumných plánů a navýšení počtu zaměstnanců. Na poměry ostatních ústavu Akademie byl ale i tak LEB se svými 19 pracovníky včetně externistů poměrně skromný a malý ústav.⁴⁶

Předmětem činnosti LEBu se stala předchozí výzkumná práce točící se více či méně přímo kolem Novákových koncepcí. V praxi však výsledky jednotlivých pracovních skupin byly Novákovu myšlení často velmi vzdálené. Výzkumné plány zůstaly podobné až na skutečnost, že byly rozděleny na hlavní a dílčí výzkumné záměry s jednotlivými tématy a úkoly. Výsledky jednotlivých pracovních skupin byly publikované v příslušných odborných periodících s velmi dobrou

⁴⁵ Vladimír J. A. NOVÁK – Václav VANČATA – Marina VANČATOVÁ (eds.): *Adaptation, Behaviour and Evolution: International Working Colloquium Liblice 12.–17. 12. 1983. Laboratory of Evolutionary Biology*. Praha, ČSAV 1986, 269 s.

⁴⁶ Vzhledem k činnosti a výsledkům ústavu ale na druhé straně prof. Radomír Čihák při posudku na činnost LEB na začátku 90. let mluví o hypertrofii počtu pracovníků. Průběhem let se počet pracovníků ještě měnil. V roce 1986 zde bylo 23 zaměstnanců, v 1987 28, 1988 27, 1989 23 a 1990 23. Viz AAV, fond Laboratoř evoluční biologie, kart. 9.

úrovni – především se jednalo o práce na téma fylogeneze ptáků (J. Mlíkovský), etologie (S. Fraňková), biochemie (Z. Masinovský) či antropogeneze (V. Vančata). Novákovy publikace již v této době nedosahovaly vysoké citovanosti a omezily se především na popularizační články, překlady či předmluvy ke knihám. Kromě této činnosti se Novák velmi intenzivně angažoval v přípravě protirakovinných preparátů a pořádání konferencí. Zčásti se též podílel na práci ve skupině protobiologie. Jeho dvě hlavní monografie *The Principle of Sociogenesis*⁴⁷ a *Evoluce biologických základů lidského chování* (spolu s V. Leonovičovou) byly napsány ještě za působení na Mikrobiologickém ústavu.

Laboratoř evoluční biologie od svého vzniku v roce 1985 uspořádala dvě větší konference a menší workshop, obojí s mezinárodní účastí. Taktéž Novák pomáhal organizovat v roce 1989 pravidelné setkání Mezinárodní astrobiologické společnosti (ISSOL), jejímž byl členem.

*Towards a New Synthesis in Evolutionary Biology – Praha 1987.*⁴⁸ Toto setkání Novák pojal opět jako konferenci o obecných otázkách evoluce. Už sám název napovídá zaměření pro něj typické – pokus o novou syntézu evolučně relevantních poznatků do nové teorie velkého rozsahu. Objevily se zde ale i příspěvky konkrétnější povahy. Setkání mělo několik sezení, které dohromady měly tvořit komplexní přístup k otázce nové syntézy v evoluční biologii. Objevily se tu příspěvky jak názorově neutrální, tak i kritické povahy o nesystémovém přístupu či přímo krizi současného neodarwinismu a až na výjimku P. T. Saunderse o možnostech překročení Weismannovy bariéry a dědění získaných vlastností nebo několik marxisticky orientovaných filosofických příspěvků byla konference striktně odborná.

*Evolutionary Biology. Theory and Practice – Plzeň 1990.*⁴⁹ Tato konference, čítající na 140 hostů převážně ze zahraničí (90 účastníků ze 14 zemí), se uskutečnila v listopadu 1989 a zahrnuje 100 příspěvků a 21 posterů. Setkání bylo rozděleno na několik panelů již takřka stereotypním způsobem – vedle obecných otázek evoluce se projednávaly i otázky morfologie, fyziologie či metodologie a historie. Došlo opět na problémy heterochronie, vztahu fylogeneze a ontogeneze, rovněž na otázky morfologie domestikovaných

⁴⁷ Vladimír J. A. NOVÁK: *The Principle of Sociogenesis*. Praha, Academia 1982, 214 s.

⁴⁸ Vladimír J. A. NOVÁK – Jiří MLÍKOVSKÝ (eds.): *Towards a New Synthesis in Evolutionary biology: Proceedings of the 5. International symposium. Praha 5–11 July 1987*. Praha, ČSAV 1987, 284 s.

⁴⁹ Valentina LEONOVICHOVÁ; Vladimír J.A. NOVÁK; Jaroslav SLÍPKA.; Karel ZEMEK (eds.): *Evolutionary biology – Theory and Practice*. Praha, ČSAV 1990

zvířat či dědičnosti. Příspěvky se ani zde nevázaly nutně k Novákovu myšlení, i když větší část příspěvovatelů zřejmě zastávala vedlejší myšlenkové proudy tehdejší vědy.

Workshop *Behaviour as One of the Main Factors of Evolution – Liblice 1986*.⁵⁰ Navazující svým tématem na starší workshop z roku 1983 a obsahující velmi podobné příspěvky. Hlavním tématem setkání byla etologie. Novák zde prezentoval výsledky publikované též v jeho „etologické“ knize *Evoluce biologických základů lidského chování*.

Novák nezůstal v čele Laboratoře příliš dlouhou dobu. V roce 1988 bylo radou pracoviště odhlasováno, že novým vedoucím se stane Z. Masinovský. Jako důvod bylo uvedeno, že Novák „nereprezentuje názory pracovníků LEB“.⁵¹ Poté se ve vedení pracoviště vystřídal několik pracovníků, posledním vedoucím před rozložením celého pracoviště byl L. Bělka. Po revoluci roku 1989 si vedení Laboratoře uvědomilo nutnost změny celého pracoviště a vypracovalo nový plán ve snaze zachránit z Laboratoře alespoň část. V návrhu nového plánu vedení ukázalo, že práce pracoviště byla jak po stránce vědecké, tak organizační silně ovlivněna Novákovým prosazováním konceptu sociogeneze, kde převažoval moment ideologický nad vědeckým. To mělo za následek postupnou dezintegraci celého pracoviště na jednotlivá, navzájem nepropojená pracovní oddělení a práce Laboratoře neměla jednotnou vědeckou koncepci. S tím se pojilo i zařazení výzkumu preparátů s předpokládaným protirakovinným účinkem (IRISAP, cancerolyt), které nemělo žádnou souvislost s evoluční tematikou a nebylo odborníky kladně přijímáno. První přepracování zaměření činnosti pracoviště bylo hotové již v dubnu 1989 na doporučení akademika V. Baruše, který doporučoval zaměřit činnost na evoluční biochemii, evoluční morfologii a evoluční antropologii s pokusem o syntézu těchto poznatků, delimitovat pracoviště etologie S. Fraňkové a zastavit výzkum protirakovinných preparátů. Ani nová koncepce a přepracování záměrů a cílů Laboratoře však nezabránily jejímu postupnému zániku a ta ukončila svou oficiální činnost s rokem 1992. Novák opustil pracoviště ale již dříve; 1. dubna 1990 odešel do důchodu.⁵²

Pro ilustraci specifičnosti LEBu a samotné Novákovy osoby je vhodné zmínit i vzpomínky badatelů, kteří s ním přišli vědecky nebo osobně do kontaktu.

⁵⁰ Valentina LEONOVICHOVÁ; Vladimír J.A. NOVÁK (eds.): *Behaviour as one of the Main Factors of Evolution*. Praha, ČSAV 1987

⁵¹ AAV, fond Laboratoř evoluční biologie, kart. 1

⁵² AAV, fond Laboratoř evoluční biologie, kart. 1.

Následující řádky tedy patří bývalým spolupracovníkům či přátelům Nováka, kteří se laskavě podělili o své zkušenosti s Novákem či prací v Laboratoři.

Jedním z dotázaných byl Dr. Karel Sláma,⁵³ entomolog nyní působící ve Výzkumném ústavu živočišné výroby, který byl nejprve Novákovým spolupracovníkem v Entomologickém ústavu ČSAV a později též blízkým osobním přítelem. Sláma Nováka označil za tvrdohlavého idealistu, který si v ideologii nedal říct, ale diskuse s ním byla do jisté míry možná, ačkoliv nikdy neustoupil ze svých pozic. Konstatoval, že rozhodně nebylo možné označit Nováka za nepřátelského či nebezpečného komunistu, naopak byl ochotný pomoci a také několika lidem pomáhal navzdory tomu, že nesmýšleli stejně; ostatně pomohl i jemu. Novák nebyl nikterak zásadně politicky angažovaný, ale dokázal si vybudovat pevnou pozici v mocenské hierarchii tehdejší vědy a prosadit tak pro sebe, tj. své vědecké požadavky, potřebné prostředky. I když, jak vypovídá situace Laboratoře evoluční biologie, nebylo jich třeba mnoho. Pospolu s ideologickým přesvědčením se v Novákově osobě projevovala velká touha zlepšit a zachránit svět, proto také zřejmě nechal entomologie, která neposkytovala příliš možností ke spasení lidstva, a vrhl se na filosofii, výzkum rakoviny a obecné evoluční zákonitosti. Metoda, kterou chtěl tohoto cíle dosáhnout, byla čistě syntetická a teoretická – *armchair thinking*.

Doc. Luboš Bělka a doc. Vladimír Novotný⁵⁴ se společně shodli na nejednoznačnosti Novákovy osoby a upozorňovali na velké množství bizarností vážících se k jejich bývalému pracovišti Laboratoře evoluční biologie. Nováka označovali za velmi rigidního komunistu se stalinistickými rysy, který těžce nesl např. přestavbu Sovětského svazu, neměl rád slova jako „soukromý“ a naopak nejlepším slovem bylo „pokrokový“. Na druhé straně však se shodli na tom, že vědecká činnost v LEBu nebyla Novákem ideologicky nijak kontrolována, nikoho do ničeho nenutil, ani nepřemlouval. Nevyžadoval např. ani oslovování „soudruhu“. Nikdy ideologicky nerozlišoval mezi „západní“ a „východní“ vědou a naopak se je snažil propojit. Starosti o podobu vědy nebyly předmětem jeho ideologického zájmu – možná z toho důvodu, že měl natolik pevnou pozici, že se nemusel těmito detaily zaobírat a mohl se věnovat čistě jen vědě. Ve svém původním oboru byl na světové úrovni, a proto za ním také jezdilo velké množství žáků, kteří se tu učili jeho metodě preparace hmyzu. Novák byl rovněž špička v organizování konferencí a zvaní i zásadních postav tehdejší vědy. I z tohoto důvodu mělo Novákově okolí na svou dobu nezvykle dobrý přístup k západní literatuře a informacím všeho druhu. Sám Novák ze svého postavení osobně

⁵³ Osobní sdělení K. Slámy 27. 2. 2009.

⁵⁴ Osobní sdělení L. Bělky a V. Novotného 30. 11. 2008.

příliš netěžil, spíše působil dojmem „proletáře“ s malým bytem, chudou laboratoří, ale pilnou prací. Velkou část jeho osobnosti podle sdělení ovládal „mesiášský syndrom“ a snaha zachránit celý svět.

Dr. Karel Zemek⁵⁵ se shodoval se svými kolegy – vyzdvihl Novákovo hluboké etické citění a vyjádřil názor, že by bezpochyby Novák nikomu nikdy vědomě neublížil, pouze nevědomě v důsledku své ideologické zaslepenosti. Po roce 1968 měl také zachránit několik „duší“, obětí normalizačního režimu a Zemek uváděl, že neví o nikom, komu by se Novák mstil, nebo že by zneužíval svého postavení. Upozornil také na několik zajímavých skutečností; na osobu Novákova otce, který byl velmi rigidní katolík⁵⁶ a zároveň vášnivý komeniolog. Komeniologicky však zřejmě nebyl zaměřen ani tak jeho otec jako spíše děd – Jan Václav Novák (1853–1920), který napsal několik knih o Komenském a překládal a editoval jeho spisy.⁵⁷ Komeniologická vášeň jednak vysvětluje Novákovo jméno, ale do jisté míry zřejmě i onu touhu zlepšit svět nějakým vědecko-pedagogickým dílem. Také se Zemek domnívá, že nelze Nováka označit za nějakého primitivního lamarkistu, naopak toto téma promýšlel velmi originálně a zval z tohoto důvodu do Prahy členy tehdy existující *Osaca Group for Study Studies of Dynamic Systems*, tj. skupiny sdružující „nemainstreamové“ odborníky mimo jiné i z oblasti genetiky, kteří Novákovi v jeho promýšlení otázky dědičnosti přinesli další podněty. K. Zemek se ale také zmiňoval o naivitě a určitém nedostatku sociální inteligence Nováka, který prý dokonce obhajoval existenci gulagů, v jednom z nich se patrně ve své sovětské „etapě“ ocitnul, a to z toho důvodu, že „soudruzi v gulazích se pouze snaží své svěřence napravit a přitom si někteří z nich i dodělávají kandidatury“.

Dr. Přívratský, bývalý pracovník Laboratoře evoluční biologie, označuje Nováka za svéráznou osobnost, která nikam nezapadala. Konstatoval, že Novák měl i problémy s některými politickými kádry za své otevřené projevy názorů. Naštěstí pro něj se jednalo vždy o názory prorežimní, a tak za ně nikterak netrpěl. Mohl též často vyjízdet. Návštěva, která ho ovlivnila nejvíce, byla zřejmě

⁵⁵ Osobní sdělení K. Zemka 15. 10. 2009.

⁵⁶ To je ovšem diskutabilní. Knihy Vladimíra Josefa Nováka této orientaci nenasvědčují, spíše naopak svědčí o postoji, jenž byl bližší samotnému V. J. A. Novákovi. Vladimír Josef Novák psal knihy o přírodním světovém názoru a jeho vlivu na morálku, o základech laické morálky či zcela odborné texty z geografie.

⁵⁷ Jan Václav Novák byl profesorem na gymnáziu, zabýval se staročeskou literaturou, překládal pro mládež a byl redaktorem pedagogických novin. Je také pravděpodobné, že silné katolické přesvědčení se týkalo spíše Jana Václava Nováka než jeho syna. V. J. A. Novák ho však vzhledem k životním datům nemůže pamatovat.

stáž v Anglii, kde se setkal se západní vědou a nezůstal proto izolovaný na prostředí východního bloku. Dokázal si získat mnoho kontaktů a zajistil si i osobní přátelství s E. O. Wilsonem, který mu posílal své publikace – Novák tak měl být paradoxně vůbec první v Evropě, kdo obdržel Wilsonovu *Sociobiology* (1975). Novákova teorie sociogeneze možná nevznikala ve stejné době jako sociobiologie zcela náhodou; první Wilsonovy sociobiologické nástiny o mravencích měl totiž Novák též obdržet. Sám se k této inspiraci ale nehlásil. Rovněž si snad zajistil přízeň S. J. Goulda, který se Přívratskému při jedné příležitosti zmínil, že zná Novákovy práce. Skvělé kontakty byly základem i výjimečných konferencí, protože se sem sjížděly osobnosti přesahující rámce svých oborů. Stejně tak prostředí Laboratoře bylo výjimečné, představovalo „tmu pod svícnem“ a bylo svým způsobem mimo každodenní realitu režimu, doc. Vančata uvádí, že pracoviště dokonce navštěvovali i někteří disidenti. Podle Přívratského byl Novák prototypem filozofujícího biologa – pilný vědec (který si dokonce doma zřídil mezi okny včelín) s neustálými snahami o nové přístupy, lámání paradigmat. Proto se v Laboratoři pracovalo i na otázkách, které by člověk v této době a na tomto místě nečekal; sám Novák měl velmi v oblibě tehdy populární teorii systémů a též práce L. Bertalanffyho. Působil prý vlídně a byl milý na své kolegy, pomáhal i jedincům, kteří měli s režimem problémy, a nestaral se pouze o politickou příslušnost, ale spíše o osobnost a to, zda člověk „měl co říci“. Podle tohoto kritéria si také vybíral pracovníky své Laboratoře. Působil však chvílemi bizarně, jeho útěk do SSSR – který měl dle Přívratského směřovat za Lysenkem, aby se dozvěděl, co Lysenko doopravdy říká – je jen jednou ukázkou.⁵⁸

Novákův život představuje podnětný vhled do podoby tehdejší vědy, jejího institucionálního fungování i personálních souvislostí. Zároveň je poněkud svérázným a neobvyklým případem, který se vymyká životním příběhům jiných vědců této doby. Na počátku své vědecké dráhy nadějný entomolog s potenciálně světovým významem v rozvíjející se endokrinologii se zcela oddal teoretické biologii s výrazně marxistickým podkladem a celý svůj zbytek života jí věnoval. Vědu dobrovolně vyměnil za ideologii, jejíž vědecké potvrzení se mu stalo životním cílem. Režim v tomto snažení nijak nebránil a *de facto poskytl* Novákovi volné pole působnosti, zejména přidělením vědeckých pracovišť. Tato pracoviště, vzniklá *ad personam* a odrážející svou strukturou, činností a cíli bezezbytku Novákovo světonázorové přesvědčení i osobnost, se paradoxně stala místem značné ideové volnosti a vědecké svobody. Tématům se meze nekladly, a tak se Novákovi podřízení mohli zabývat i problematikou jinde nepřilíši protěžovanou, měli přístup

⁵⁸ Přívratský se též kloní k verzi útěku na bicyklu, protože Novák jezdil na kole takřka všude, včetně dovolených do Jugoslávie.

ke světovým osobnostem svých oborů a rovněž možnosti zahraniční vědecké literatury. Novák – ve svém postoji takříkajíc „papežštější než papež“ – byl však jako člověk i jako vědec spojen se světonázorem komunistického režimu a po jeho konci již nemohl a ani nechtěl být plně vědecky činný.

Summary

The article deals with the topic of history of Czech biology under the rule of communist regime. Firstly, there are presented life histories of Czech biologist Vladimír J. A. Novák (1919–1997) and secondly also some of his scientific activities, mainly his activities at the Czechoslovak Academy of Sciences. Novák's scientific life is shown as started in entomology, more precisely in the field of developing insect endocrinology in 1950s. After return from a bizarre escape to the Soviet Union in 1951 where he wanted to work on topics in the so-called „red biology“, he devoted his life to the scientific confirmation of communist ideology. Marxist philosophy and evolutionary biology were the tools. This scientific and also personal aim was not obstructed – nor yet keenly supported – by the officials, and thus Novák gained a free field of his own. He founded two independent departments to develop his ideas about scientific basis of communism. To the activity of these departments also organization of conferences and workshops with remarkably great attendance aiming at international development of (Novák's) evolutionary biology belongs. His departments represented a unique place in the former Czechoslovak Academy of Sciences. Novák did not forced his employees to work only on ideologically approved topics, thus paradoxically creating milieu of freedom. Life and work of this rigid marxist never doubting any part of the theory is shown as an example and a „case study“ of scientist of this time.

Author's address:
P.Hampl@email.cz